

Generalmajor Peder von Todderuds dagbok

- Dagbøker som historisk kilde - av professor Ragnar Pedersen

”d: 3 Maj 1751 begynte at bryde paa Agergaard. NB: 2. Maj kom Ieg Selv hid” står innledningsvis å lese i dagboka til generalmajor Peder von Todderud, og den avsluttes med disse ordene: ” 22 (mai 1772) begynte at Mylle ved det forestaaende i den store lykke ved stolpbeoene 1 td. 5 sk. 2sk. bl.korn i den lille - i bryggersLøkken 5 sk. bl. korn.”

Sitatene danner for det første en tidsmessig ramme for Todderuds nedtegnelser. Disse ble ført fram til bare noen få dager før han døde. Det skjedde 30. mai 1772. Han var da 81 år gammel. Videre gir sitatet en innholdsmessig antydning om hva vi kan vente å finne i dagboka. For å få en nærmere forståelse av hvordan dette skriftet kan utnyttes som en betydningsfull historisk kilde, er det nødvendig å vite noe om omstendighetene bak tilblivelsen, selve opphavssituasjonen, og det miljøet dagboka refererer til. Videre er det også nyttig å ha kjennskap til hva som prinsipielt særkjenner dagbøker som historisk kilde, hvis en skal få fullt utbytte av dem i forskningssammenheng.

Peder von Todderud gjorde en enestående og bemerkelsesverdig sosial karriere, målt ut fra sin samtids muligheter. Han ble født 17. juli 1691 på gården Todderud i Stange og vokste opp i et vanlig bonde- og gardsmiljø. I en selvbiografi forteller Todderud om sitt livsløp og de mange stillinger han hadde før han nådde en meget høy militær grad og var eier av et adelig herresete. Han startet sin militære løpebane som menig nasjonalsoldat, avanserte til sersjant, sekondløytnant, premierløytnant, kaptein og kompanisjef, oberstløytnant og oberst. Ved utnevnelsen til oberst 25. november 1750 ble han beordret til å overta kommandoen over 1. Oplandske National Regiment. Omtrent samtidig ble han tildelt adelstittel, rang og våpen og fikk anledning til å bære navnet Peder von Todderud. På omtrent samme tid, 17. juni 1751, kjøpte han Åker gård i Vang av sin forgjenger som regimentsjef, generalmajor von Reichaus. Etter søknad fikk Todderud nyte de privilegier som lå til Aker som adelig setegård. I 1760 oppnådde han rang som generalmajor og ble meddelt avskjed i nåde fire år senere og med 400 rdl. årlig i pensjon.

Et annet kjennetegn på et klart sosialt opprykk ved siden av yrkeskarrieren, er giftermålet. Han inngikk i 1720 ekteskap med Maren Olsdatter, datter av sorenskriver Ole Jochumsen på Moss. Hun brakte en betydelig medgift inn i ekteskapet. Et annet bevis på at Todderud var fullt ut akseptert i sin stand, viser trekk ved hans begravelsesseremoni. Sønnen Barthold Henrik Todderud sendte ved sin fars død ut et bud på en hest med sort skaberak til regimentets offiserer og distriktets embetsmenn for å invitere til begravelse og minnehøytid. Sognepresten holdt stor tale, og et æreskompani skjøt full æressalutt over graven.

At Peder Todderud forsøkte å opprettholde den kulturelle standard som sømnet seg for høyere militære personer, ser vi også av mange andre forhold. Et illustrerende eksempel er hva Todderud kjøpte på auksjonen etter sin forgjenger på gården, generalmajor von Reichaus: Stoler med gyldenlærtrekk, glassvarer og lintøy.

En slik form for sosial mobilitet som her er beskrevet, var sjelden i det gamle bondesamfunnet. At det var få som krysset standsgrensene, hadde sin årsak i flere forhold. En

viktig grunn var at samfunnets klassesdeling og sosiale orden ble betraktet som gitte og faste. Et annet forhold var at de fleste manglet viktige forutsetninger for sosialt opprykk. For en militær person, for eksempel, var det nødvendig å være av fornem slekt, spesielt på farsiden, og det var et krav å ha en solid militær utdanning. Peder von Todderud tilfredsstilte ingen av de nevnte vilkårene. Derfor er det i korthet nødvendig å peke på de forhold som gjorde at han nådde en militær toppstilling.

Avgjørende for hans karriere må ha vært at han i meget tidlig alder fikk kontakt med embetsmenn og de såkalte konsidjonerte miljøer. Da han var 10 år gammel, kom han i tjeneste hos sognepresten i Vang, Nils Sverdrup. I 12 års alderen dro han til Christiania og var tjener hos assessor Blichfeldt. Her lærte han korrekt opptreden og fikk øvelse i å lese og skrive. Etter å ha vært der et par år, vendte han tilbake til hjemtraktene og bodde hos sine foreldre en tid. Todderud benyttet nå sjansen til å få mer opplæring gjennom privatundervisning av sogneprest Sverdrup. I følge han selv fikk han mange og gode kunnskaper. Undervisning og tjeneste hos embetsmenn må ha gitt ham et bra kunnskapsnivå og god dannelse i forhold til vanlig bygdeungdom.

Ennå ikke fullt 17 år gammel, i 1707, fikk han stilling som oppasser og menig soldat hos major Fiant ved de "Smaalehnske Dragoner". Dette er begynnelsen på hans militære løpebane. Todderuds mange og raske opprykk må ha sin forklaring i en ualminnelig dyktighet og en rekke militære bragder. Som sersjant var han med i krigen mot Carl XII, og som løytnant i Fredrikstad ledet han angrepet mot de store svenske forrådsmagasiner ved Moss som ble erobret. Under felttoget mot Carl XII ble han 23. april 1716 alvorlig såret og ble stridsudyktig for en periode.

En milepæl i Todderuds karriere var utnevnelsen til kompanisjef med kapteins grad ved det "Eidsvoldske kompani" i 1719. Som tidligere nevnt kom han tilbake til hjemtraktene i 1750 da han var blitt utnevnt til oberst. Todderuds overordnede ga i 1745 følgende karakteristikk av hans kvalifikasjoner: "Peder von Todderud er av høystatur med et godt exterieur, oppfører seg vel, har godt militært begrep, er flittig og forestår sin Charge med Dygtighed og Excectitude". Disse personlige egenskapene må være bakgrunnen for hans raske avansement til tross for at han manglet den regulære, formelle utdanning og riktig slektsbakgrunn.

Dagboka til Peder von Todderud er i norsk sammenheng et relativt tidlig eksemplar. En vesentlig forutsetning for utbredelsen av dagbøkene er naturlig nok lese- og skriveferdighet. Peder von Todderud forteller selv i sin biografi at han var "hjemme og blef holt til Skrive- og Regneskole indtil 1701". Ut fra sin situasjon, en vanlig bondegutt, må han ha vært heldig å ha fått en bra grunnutdanning ut fra sin tids målestokk. Hos den vanlige bonde ble lese- og skriveferdighet først vanlig fra midten av 1700-tallet, og det er fra dette tidspunktet de første bondedagbøkene begynner å opptre. Før den tid var det bare embetsmennene som skrev dagbøker. Peder von Todderuds dagbok har mange trekk felles med de dagbøkene som ble vanlig hos den jevne bonde på slutten av 1700-tallet.

En dagbok kjennetegnes ved at den inneholder datofestede opplysninger og føres daglig i en kronologisk rekkefølge. Det er også et personlig dokument som vanligvis ikke er beregnet for utenverdenen og offentlighet. Den henvender seg ikke til andre enn dagbokskriveren selv. Dette gjør at dagbøkene inneholder korte og summariske opplysninger. Ofte er det mange forkortelser, ufullstendige setninger og hentydninger hvor den hele sammenheng er forutsatt kjent. Siden papiret var dyrt og oppteignelsene bare var beregnet på nedskriveren, er en slik fremstillingsmåte forståelig.

Innholdet i de eldste dagbøkene er rent registrerende og saklig. Disse står i motsetning til de yngre dagbøker, som ofte inneholder refleksjoner og kommentarer som viser personlige følelser og tanker. Todderud-dagboken inneholder nøkterne opplysninger knyttet til det praktiske liv og gardsdriften. Men i hans andre etterlatte papirer finnes det mange mindre notater om viktige begivenheter. Spesielt de store begravelseshøytider som han har deltatt i, har han beskrevet nøye. Han noterte for eksempel inskripsjonene som sto på sarkofagene til betydningsfulle rangpersoner. Denne type stoff ble senere fast innslag i dagbøkene.

Et annet typisk trekk ved de eldste bondedagbøkene er at opplysningene ikke er gjennomgående og systematiske. Innførslene kan virke relativt tilfeldige og sporadiske. Ikke sjelden er daglige anførsler og regnskap blandet sammen. De kjennetegn som her er trukket frem i de eldste bondedagbøkene, særpreger også Todderuds dagbok. Dette viser at han følger et tidstypisk mønster og ikke skiller seg ut fra bondedagbøkene. Både for bonde og embetsmann var formålet det samme: Et praktisk hjelpemiddel i gardsdriften.

Todderud-dagboken inneholder en del typer opplysninger som er temmelig faste og gjennomgående. Et regelmessig innslag er meddelelser om været. Det som spesielt blir notert, er de unormale forhold som påvirker driften i jordbruket og bestemmer avlingens størrelse. Gardsdriftens årssyklus var meget stramt opplagt og hadde små toleranser for tidsmessige avvik og forsinkelser. Helt avgjørende for klimaet var når isen på Mjøsa gikk opp om våren og la seg om høsten. En annen viktig hendelse som regelmessig ble skrevet ned, var tidspunktet for når buskapen ble satt inn om høsten. Tørke når kornet spirte og regn under slåttent hørte også med til de opplysninger som kom med i dagboken. Særlig bemerkelsesverdig er opplysningene om grønnsaksdyrkingen på Åker, som må sies å være avansert vurdert i en samtidsmålestokk. Det blir ofte notert når de forskjellige grønnsaksslag blir sådd og plantet ut. Av og til skapte sen vår eller en frostnatt store vanskeligheter for grønnsaksdyrkingen. Vektleggingen av værobservasjoner avspeiler en sterkt væravhengig driftsform i jordbruket. At været ble så ivrig kommentert, må skyldes behovet for å kunne forklare variasjonene i avlingene og deres skiftende størrelse.

Noe som står i nært forhold til de klimatiske variasjonene, er avlingene som er nevnt ovenfor. Disse blir fast notert for hvert år. I den perioden som dagboken til Todderud omfatter, 1751 - 1771, varierer både utsed og avling ganske mye. Kanskje mer interessant er det å se på foldigheten som skifter mellom 4,7 og 8,2, gjennomsnittet er 6,4, utregnet etter opplysninger i dagboken. Disse tallene uttrykker i første rekke klimatiske variasjoner. Noe kan også skyldes et endret forhold mellom ulike kornslag. En annen produksjonsfaktor som er sterkt avhengig av klimavariasjonene, er tidspunktet for påbegynnelsen og avslutningen av de forskjellige onnene. Det var knappe tidsmarginer. Derfor var det viktig å holde forfallstidene. Tidspunktet for når våronna var ferdig, blir ofte nevnt i Todderud-dagboka, noe som ofte skjedde ved pinsetider. Likeledes blir datoen for buføring til setra ofte omtalt.

Et inntrykk av gardens produksjonsarealer får vi gjennom at det i dagboka nevnes navnene på de ulike åkrene. Redskapsbruk og arbeidsmåter får vi også greie på gjennom nevningbruken. Det er tydelig at ardbruket har en dominerende plass. Spesielt interessant kulturhistorisk er det når vi finner opplysninger om novasjoner i dagbøkene, at nye redskapstyper eller kulturplanter er blitt tatt i bruk. I Todderuddagboka kan vi følge de første forsøk på potetdyrking, en kulturplante som ble tatt meget tidlig i bruk på Åker sammenlignet med de fleste andre gardene på Hedemarken.

En annen viktig produksjonsfaktor som Todderud-dagboka kan gi opplysninger om, er arbeidskraften på garden. Opplysningene kan ikke på langt nær være fullstendige, men mange personer er navngitt, og slike data kan fortelle noe om yrkesspesialisering og rollefordeling. Spesielt interessant er det å registrere når det var nødvendig å leie arbeidskraft utenfra eller hente inn spesialister, for eksempel håndverkere av forskjellig slag. På grunnlag av slike opplysninger kan vi rekonstruere gardens økonomiske aktivitetsfelt og garden som en sosial arena.

Opplysningene i dagboka til Peder von Todderud er i første rekke knyttet til gardsdriften. Opplysningene skal danne grunnlaget for en produksjonsanalyse. Dagbøkene gir således i første rekke uttrykk for nedtegnerens interessedomnans. Hva som blir notert i dagbøkene, er ikke tilfeldig, men uttrykk for en bestemt tankegang og rasjonalitet. Derfor kan dagbøkene brukes som en kilde til mentalitetshistoriske studier. Det som er tydelig med Todderud-dagboka, er at den skal hjelpe nedskriveren til å holde oversikt og orden i gardsdriften. Notatene har til hensikt å vinne innsikt og å oppnå mer sikker kunnskap. Dagboka til Peder von Todderud er et utslag av holdningene i et erfaringsbasert samfunn. Det er det gjennomprøvde som danner rettesnor i driften. I et slikt perspektiv er dagboka et meget nyttig hjelpemiddel for eieren.

Dagbøkene er historie på mikronivå. De konkrete opplysningene er en stor styrke ved dagbokmaterialet. Videre kan vi finne mange opplysninger der som ikke forekommer i offentlige kildetyper. Dessuten kan vi gjennom dagboknedtegnelsene få fatt i folks egne holdninger og vurderinger.

Det knytter seg en del kildemessige problemer ved å bruke dagbøker. Opplysningene er gjerne knappe og antydende. For å få tak i den fulle mening er det viktig å ha god lokalkunnskap og historisk innlevelsesevne. De forskjellige dataene må settes inn i sin kulturelle kontekst. Ut fra representativitetshensyn er det knyttet visse vanskeligheter til å benytte dagbøkene systematisk. Opplysningene som er ført inn, er selektive. En kan ikke ta som gitt at alle vesentlige forhold er nevnt. Men som regel er det ved hjelp av forskjellige metodiske innfallsvinkler mulig å analysere seg fram til klare aktivitets- og livsmønstre. Et annet kildemessig forbehold er at dagboka angår en bestemt gård, men forteller ikke noe om forholdene ellers i distriktet. Ved tolkningen av datamengden i en dagbok må man på grunn av at opplysningene er nokså implisitte, og at det knytter seg representativitetsproblemer til bruken, som regel støtte seg til andre kildetyper. I en slik sammenheng vil dagbokopplysningene svært ofte ha en utfyllende og korrigerende rolle i forskningsprosessen.

De fleste dagbøkene er ut fra sin opphavssituasjon naturlig nok i privat eie. I de senere år er det blitt tatt initiativ til å få registrert dagbøker. Dette arbeidet har kommet langt i våre naboland, men dessverre ikke drevet så intensivt i Norge. Samtidig har man i de kulturhistoriske forskningsmiljøene arbeidet systematisk med dagbøkens kildeverdi og relevante innfallsvinkler til stoffet.

Siden dagbøkene er i privat eie, er de som regel vanskelig tilgjengelige for interesserte forskere. Dagbøkene fra Åker er for så vidt et unntak, da de i lang tid har vært oppbevart på Statsarkivet i Hamar sammen med andre papirer fra samme gård. Men det knytter seg også et annet problem til tilgjengeligheten, og det gjelder lesbarheten. Skriften er ofte vanskelig å tolke. Dette er også en av grunnene til at kildetyperen er blitt lite benyttet i forskningen.

Det er derfor svært verdifullt at Peder von Todderuds dagbok er blitt skrevet av ved Ole Gjestvang. Inger Karin Martinsen og Solveig Torp ved Statsarkivet i Hamar har lest korrektur og skrevet den inn på edb.